

- دوم) آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»^١

مرحوم علامه در تذکره در بیان بیع اعیان نجسه می نویسد:

«لقوله تعالى «فَاجْتَنِبُوهُ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ» والأعيان لا يصحّ تحریمها، وأقرب مجاز إليها جميع وجوه الانتفاع، وأعظمها البيع، فكان حراما.»^٢

مرحوم ایروانی استدلال به این آیه را چنین توضیح می دهد:

«الاستدلال بالآية على المقصود يتوقف على مقدمات: الأولى استفادة العلية منها لمكان الفاء التفرعية.

الثانية كون العلة التامة هي عنوان الرجسية،

مع كون الرجس هو النجس بالمعنى الشامل للمتنجس أو كون الرجس يعمّ النجس بالعموم المطلق لا العموم من وجه حتى يكون بعض أفراد النجس فضلا عن المتنجس خارجا عن صدق اسم الرجس.

الثالثة كون الحكم المعلّل هو وجوب الاجتناب المطلق الشامل للانتفاعات المقصودة و غير المقصودة. و كلّ واحدة من المقدمات منظور فيها أمّا المقدّمة الأولى فظهور الفاء فى التفریع.

و إن كان ممّا لا ينكر إلّا أن أفراد الضمير فى قوله فاجتنبوه يمنعه لعود الضمير حينئذ إلى مجموع ما عدّد فى الصدر و معه كان اللّازم الإتيان بضمير الجمع و لو قيل بعوده إلى الرجس تصحیحا لأفراده خرج الفاء عن كونه للتفریع و أمّا المقدّمة الثانية فیردّ الجزء الأوّل منها بأنّ كون الرجس علة تامّة لوجوب الاجتناب غير ثابت لما ذكره المصنّف من أن عمل الشیطان قید له فتكون العلة مجموع الأمرين و يتوقف الاستدلال بالآية على ثبوت أن كلّ متنجس رجس من عمل الشیطان و هذا أوّل الدّعوى ... و يمكن أن يقال إن كلّا من الرجس و الكون من عمل الشیطان علة تامّة مستقلة لوجوب الاجتناب فكانت العبارة منحلّة إلى صورة قیاسین حدّ الوسط فى أحدهما الرجس و فى الآخر من عمل الشیطان بل هذا هو المتعیّن بعد ملاحظة أن الكون من عمل الشیطان علة تامّة مستقلة على كلّ حال إن كان رجسا أو لم يكن فليكن الرجس كذلك و يحتمل أن تكون الآية على طريقة اللّف و النّشر المرتبین فكان الرجس محمولا على الخمر و عمل الشیطان محمولا على البقیّة.

و يدفع الجزء الثانی منها عدم ثبوت ترادف الرجس مع النجس بالمعنى المقابل للمتنجس فضلا عمّا یعمّه و یشمله بل الثّابت من نفس الآية عدمه حیث وقع خبرا للمذكورات التى منها الميسر و الأنصاب و الأزلام و قال تعالى وَ يَجْعَلُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ و أيضا لم یثبت العموم و الخصوص المطلق حتى يكون كلّ نجس رجسا و قد فسّر الرجس فى اللّغة بالقذر و العقاب و الغضب و الظّاهر أنّ المراد من القذر العرفی دون الشرعیّ فلا یشمل الكلب

١. مائده، ٩٠.

٢. تذكرة الفقهاء (ط - الحديثه)؛ ج ١٠، ص: ٢٥

و الکافر و الخنزیر و كثيرا من النجاسات فضلا عن المتنجسات.

و أمّا المقدمة الثالثة فیدفعها ظهور فاجتنبوه فی عدم الانتفاع بها بالمنافع الظاهرة المقصودة الّتی فی کلّ شیء تكون بحسبه ففی الخمر الشرب و فی المیسر و الأنصاب و الأزلام اللّعب و هكذا دون مثل سدّ السّاقیة بالمیة و علی الأجر و السّفن بالذّهن المتنجّس نعم تشمل جمیع المنافع الظّاهرة حتی غیر المشروطة منها بالظّاهرة کاتّخاذ النّعل من جلد المیة و اتّخاذ الحبل من شعر الخنزیر فیکون مفاد الآیة أوسع من الاستعمال فیما یشرط بالظّاهرة و أضیق من مطلق الانتفاع.»^۱

توضیح:

۱. استدلال به این آیه متوقف بر ۳ مقدمه است:
 ۲. مقدمه اوّل: «فاء» در فاجتنبوه دلالت کند بر اینکه علت اجتناب رجس بودن است.
 ۳. مقدمه دوم قسمت اول: رجس بودن علت تامه اجتناب است.
 ۴. مقدمه دوم قسمت دوم: رجس به معنای نجس، یا اعم مطلق از نجس است. (ونه اعم من وجه)
 ۵. مقدمه سوم: حکم عبارت است از وجوب اجتناب مطلقا (چه انتفاعات مقصوده و چه غیر مقصوده)
 ۶. اما همه مقدمات محل مناقشه است چراکه:
 ۷. مقدمه اول باطل است چون اگرچه ظهور فاء در تفریع است ولی به شرطی این تفریع کامل بود که ضمیر در فاجتنبوه، ضمیر جمع بود که به خمر و میسر و ... بر می گشت. ولی اگر ضمیر به رجس بر گردد دیگر فاء تفریعی نیست چراکه معنی ندارد بگوییم «خمر و ... رجس هستند پس از رجس اجتناب کنید» [یعنی اگر فاء برای تفریع است، باید ضمیر جمع باشد و اگر ضمیر را مفرد آورید دیگر فاء برای تفریع نیست].
 ۸. قسمت اول مقدمه دوم، غلط است چراکه من عمل الشیطان قید رجس است و لذا رجس + من عمل الشیطان، علت است. پس اگر بخواهیم به آیه استدلال کنیم باید اوّل بگوییم هر نجس و متنجسی «رجس من عمل الشیطان» است. در حالیکه این قابل اثبات نیست.
 ۹. اگر بگویند هر کدام از رجس و من عمل الشیطان، یک علت تامه مستقل است برای وجوب اجتناب: در این صورت آیه شریفه به دو قیاس مستقل منحل می شود و شاید هم همین مورد نظر آیه باشد که درباره خمر، رجس و درباره انصاب و ازلام من عمل الشیطان مد نظر باشد به این صورت:
- خمر رجس است انصاب و ازلام من عمل الشیطان هستند.

۱. حاشیة المكاسب (للإيروانی)؛ ج ۱، ص: ۱۰

- رجس واجب الاجتناب است هر چه من عمل الشیطان است، واجب الاجتناب است
- خمر واجب الاجتناب است انصاب و ازلام واجب الاجتناب هستند
۱۰. قسمت دوم مقدمه غلط است چراکه: رجس مترادف با نجس نیست و اعم مطلق از نجس هم نیست چراکه رجس یعنی قذر عرفی و کلب و ... قذر عرفی نیستند.
۱۱. و مقدمه سوم غلط است چراکه: ظهور فاجتنبوه در اجتناب از منافع ظاهره مقصوده است.

حضرت امام ضمن اشاره به قول کسانی که به این آیه تمسک کرده اند، دلالت آن را رد می کنند. ایشان می نویسند:

«کَمَا أَنَّ التَّمَسُّكَ بِقَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ أَوْ جُوبِ الاجْتِنَابِ مَتَفَرِّعٌ عَلَى الرَّجْسِ، فَيَدُلُّ عَلَى عِلِّيَّةِ الرَّجْسِ لَذَلِكَ، وَأَنَّ الْمَذْكُورَاتِ وَاجِبَةُ الاجْتِنَابِ، لَكُونَهَا رَجَسًا، فَتَدُلُّ الْآيَةُ عَلَى جُوبِ الاجْتِنَابِ عَنْ كُلِّ رَجَسٍ، وَمَقْتَضَى إِطْلَاقِ جُوبِ التَّجَنُّبِ عَنْهُ الاجْتِنَابِ عَنْ جَمِيعِ التَّقَلُّبَاتِ، وَمِنْهَا الْبَيْعُ وَالشِّرَاءُ، غَيْرِ وَجِيهِ. لِأَنَّ الظَّاهَرَ مِنْهَا، أَنَّ جُوبِ الاجْتِنَابِ مَتَفَرِّعٌ عَلَى الرَّجْسِ الَّذِي هُوَ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ، وَكُونَ الشَّيْءِ مِنْ عَمَلِهِ بِأَيِّ مَعْنَى كَانَ، لَا يُمْكِنُ لَنَا إِحْرَازَهُ إِلَّا بَيِّانَ مِنَ الشَّارِعِ، وَمَعَ الشَّكِّ فِي كَوْنِ شَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ، كَالْبَيْعِ وَالشِّرَاءِ، لَا يُمْكِنُ التَّمَسُّكُ بِهَا لِإِثْبَاتِ جُوبِ الاجْتِنَابِ، هَذَا. مَعَ أَنَّ نَفْسَ الْخَمْرِ لَيْسَتْ مِنْ عَمَلِهِ، وَإِنْ كَانَتْ رَجَسًا فَلَا بَدَّ مِنْ تَقْدِيرِ، وَلَعَلَّ الْمَقْدَرُ الشَّرْبِ، لَا مَطْلُقَ التَّقَلُّبَاتِ. إِلَّا أَنْ يَقَالَ: إِنْ جَعَلَ الْخَمْرُ مِنْ عَمَلِهِ، وَهِيَ مِنَ الْأَعْيَانِ مَبْنَى عَلَى ادِّعَاءٍ، وَالْمَصْحَحُ لَهُ هُوَ كَوْنُ جَمِيعِ تَقَلُّبَاتِهَا مِنْ عَمَلِهِ، وَمَعَ حُرْمَةِ شَرْبِهَا فَقَطْ، لَا يَصِحُّ أَنْ يَقَالَ: إِنَّهَا مِنْ عَمَلِهِ بِنَحْوِ الْإِطْلَاقِ. وَالمَجَازِ فِي الْحَذْفِ قَدْ فَرَّغْنَا عَنْ تَهْجِينِهِ فِي مُحَلِّهِ. ثُمَّ إِنَّ الرَّجْسَ مَطْلُقًا أَوْ فِي خُصُوصِ الْمَوْرَدِ، بِمُنَاسَبَةِ ذِكْرِ الْمَيْسِرِ وَالْأَنْصَابِ وَالْأَزْلَامِ، يَشْكُلُ أَنْ يَكُونَ بِمَعْنَى النِّجَاسَةِ الْمَعْهُودَةِ، وَإِنْ كَانَ لَهُ وَجْهٌ صَحَّةً، لَوْ ثَبَّتَتْ إِرَادَتَهُ، لَكِنْ اسْتَظْهَرَ كَوْنَهُ بِمَعْنَاهَا مُشْكِلٌ بَلْ مَمْنُوعٌ.»^۱

توضیح:

۱. وجوب اجتناب از خمر و ... متفرع بر وجوب اجتناب از رجس است، پس آنچه علت وجوب اجتناب از خمر است، وجوب اجتناب از رجس است پس اجتناب از هر رجسی واجب است.
۲. و مقتضای اطلاق اجتناب از رجس، اجتناب از هر نوع تصرف - از جمله بیع و شراء - در آن است.
۳. اما این استدلال غلط است چراکه:

اولاً: آنچه حرام است [از باب علیت]، «رجس من عمل الشیطان» است و نه مطلق الرجس و «من عمل الشیطان» مفهوم روشنی ندارد و باید آن را شارع تبیین کند. حال اگر شک کنیم که آیا بیع و شراء هم از عمل شیطان است یا نه؟ [دلیل مجمل می شود] و نمی توان به آیه برای حرمت بیع و شراء تمسک کرد.

ثانیاً: خمر از عمل شیطان نیست و لذا باید چیزی را در آیه، در تقدیر گرفت و شاید آنچه در تقدیر است «شرب»

باشد یعنی «شرب خمر از عمل شیطان است».

۴. اللهم الا أن يقال: اینکه می گویند «خمر عمل شیطان است»، نوعی مجاز است. یعنی چون همه تصرفات در خمر از اعمال شیطان است، ادعاء می گویند خمر عمل شیطان است و روشن است که این مجاز تنها در صورتی پسندیده است که همه تصرفات از عمل شیطان باشد و نه شرب به تنهایی. اصف إلی ذلک که مجاز در حذف [اینکه به جای حرمت شرب خمر بگویند حرمت خمر مثلاً] مستهجن است.

۵. ثالثاً: رجس - مطلقاً و یا اینکه در آیه شریفه - به جهت اینکه قمار و انصاب هم در آیه مورد اشاره قرار گرفته اند، نمی تواند به معنای نجاست مورد نظر باشد و لذا نمی توان چنین معنایی را استظهار کرد. البته اگر ثابت شود که مراد از رجس همین نجاسب فقهی است، می توان وجهی را برای صحّت این نحوه بیان یافت.